

**Bényei Zoltán - Gurály Zoltán -
Győri Péter - Mezei György**

Tíz év után

Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról - 1999.

**Homelessness in Europe
International Conference
Hajszolt**

Balatonföldvár - Hungary 28-30. Oktober 1999

Várható megjelenés: Esély 2000

**Bényei Zoltán - Gurály Zoltán -
Győri Péter - Mezei György**

Tíz év után

***Gyorsjelentés a fovárosi hajléktalanokról -
1999.***

**Homelessness in Europe
International Conference
Hajszolt**

Balatonföldvár - Hungary 28-30. Oktober 1999

Esély 2000 (rövidített)

Bényei Zoltán - Gurály Zoltán - Győri Péter - Mezei György

Tíz év után

Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról - 1999.

Egy átlagos téli estén - 1999 február 3-án, szerdán délután 5 óra és éjjel 12 óra között, amikor a napi hőmérséklet -5 C fok volt - tizenöt kérdésből álló adatlapot vettünk fel a fővárosban lévő hajléktalanszállók igénybevevői körében. Ezen az éjszakán a fővárosban 52 szállás, 3228 férőhellyel állt rendelkezésre. Három intézmény elzárkózott az együttműködéstől, melyek együttesen 307 férőhelyet működtetnek. A fennmaradó 2921 ágyat 2773 fő vette igénybe (95 %). Az így megkérdezettek 90 %-a válaszolt az adatlap kérdéseire (persze egyes kérdéseknél még előfordultak adathiányok), vagyis 2552 fő válaszait tudtuk feldolgozni. Ezzel egy időben (18 óra után) a "téli krízis akció" keretében a pályaudvarokon meleg teát és szendvicset osztó szolgálatok is feltették e kérdések egy részét a hozzájuk forduló 360 igénybevevőnek. Az adatlapok felvételét az egyes intézményekben dolgozó szociális munkások végezték, előzetes felkészítést követően. Közös munkájukat most is megköszönjük.

A kérdés célja egyrészt egy világosan áttekinthető "pillanatfelvétel" elkészítése volt a fővárosban lévő hajléktalan-ellátó szolgálatokat egy adott időpontban igénybevevőkről (kiküszöbölve ezzel a különböző szempontok alapján, különböző időpontokban készült, feltételezhető "átmozgásokat" is tartalmazó korábbi felvételek összehasonlításának torzításait), másrészt célunk volt egy olyan longitudinális, minden évben megismételhető információgyűjtés elindítása, mely módot ad az igénybevevők minél szélesebb körének időbeli összehasonlítására, ezzel egyes, fontosnak vélt időbeli változási tendenciák nyomon követésére - az ellátó rendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében.

Elemzésünkben először megkíséreljük ismételt és önkritikusan tisztázni az alapfogalmakat, magyarázatot keresni arra, miért következhetett be ezek szisztematikus félrehasználta az elmúlt tíz év alatt, s mit eredményezett ez az ellátási

stratégiák kialakítása során. Állításainkat az empirikus felmérés főbb adatai segítségével próbáljuk alátámasztani, majd a hajléktalanná válás tipikus útjaira vonatkozó kismintás elemzéssel továbbfinomítani. Ezt követően elemezzük, hogy mennyiben mások az egy éven belül hajléktalanná váltak a hajléktalan népesség egészén belül, összehasonlítjuk a különböző típusú szállásokon élők főbb jellemzők szerinti összetételét és végül megvizsgáljuk, hogy mi jellemzi azokat, akik azonos időben a főváros utcáin tartózkodva, az ún. teajáratok szolgáltatásait vették igénybe. Tanulmányunk végén összefoglaljuk az adatok elemzéséből levonható főbb következtetéseket mind a mára kialakult hajléktalanellátó rendszer egyes díszfunkcióira vonatkozóan, ezek közül kiemelve azt a problémát, hogy ezek a szállásnyújtó intézmények mennyiben szolgálják az otthontalanok - lakástalanok - hajléktalanok - fedél nélküliek csoportjait, szükségleteit, milyen lényeges eltérések figyelhetők meg az intézményes célok és a tényleges igénybevétel között, hol mutathatók ki az egyes intézménytípusok feladatellátásának főbb ellentmondásai. Bár jelen tanulmányunknak nem célja, mégis néhány indító gondolatot fogalmazunk meg végül a szükséges változtatások lehetséges irányáról, melyekkel a további közös szakmapolitikai gondolkodást és tetteket szeretnénk elősegíteni.

Szócsapda - számcsapda

“*Vannak-e Magyarországon hajléktalanok?*” - kérdezték 1988-1989-ben az újságírók, a rendszerkritika és rendszerváltás éveiben. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, s a válasz, “*Igen, Magyarországon vannak hajléktalanok.*” számos tartalmi és politikai üzenetváltáson ment keresztül. A közbeszéd mára már szinte elcsépelet szóként ismeri, használja a szót, “hajléktalanok”, mellyel tíz évvel ezelőtt szembesült, s melynek kimondása, jelenlétének felismerése annak idején politikai tényezővé vált¹. Kérdések és válaszok hangzottak el arról, hogy “*Kik a hajléktalanok és hányan vannak?*”, nem kevés résztanulmány is született e tárgyban azóta.

Tíz év után úgy látjuk, hogy e kérdések és válaszok sokszor igen pontatlanok voltak, nem egyszer aktuális és parciális célokat szolgáltak, s ami talán ennél is fontosabb - és ezt csak tíz év távlatából lehet kimondani - egy olyan kreált képet alakítottak ki a

¹ Meghökkenő volt, amikor az 1989. november 29-én elkezdődött Blaha Lujza téri hajléktalan ülodemonstrációt követő harmadik napon a Minisztertanács hivatalos napirendként foglalkozott a hajléktalanok kérdésével, melynek még a létét is tagadták 40 éven keresztül.

“hajléktalanságról”, amely torzította nem csak a hajléktalanságról mint társadalmi jelenségről megalkotott nézeteket, hanem az ezek alapján kialakított ellátási stratégiákat is. A közvéleményt formáló publicisták, újságírók és a döntéshozó politikusok mellett szerepet játszottunk ebben mi is, “a szakma” tagjai - s ennek felelősségével, terhével ideje szembenéznünk. Gyorsvizsgálatunk feldolgozása kapcsán megpróbálkozunk a hajléktalanság, a hajléktalan-ellátás kicsit komolyabb újragondolásával is.

A múlt rendszer kritikájának idején, majd később, az új rendszer, s ezen belül is a kivasztítottakon segítő ellátó rendszer kialakításának éveiben domináns hangsúlyt helyeztünk a hajléktalanságot kiváltó/fenntartó strukturális, társadalmi okokra, folyamatokra, miközben háttérbe szorultak az egyéni életpályákat befolyásoló - egyébként nap mint nap testközelből megtapasztalt - finomabb meghatározó tényezők. E megközelítési mód ma is tagadhatatlan igazságtartalmán túl, azért a szakmai közbeszéd illetén alakulásában több dolog is szerepet játszott: egyszerűbb és közérthetőbb, a köznyelv és a politikai nyelv számára kezelhetőbb, ha munkásszállók bezárásáról, vagy a munkanélküliség megjelenéséről szólunk, mint ha gyermekkori bántalmazásokat, személyiségmegtartó erőt, bonyolult mobilitási krachokat emlegetnénk. Úgy láttuk (s úgy látjuk ma is), hogy ez a leegyszerűsített beszéd kellett ahhoz, hogy döntések szülessenek, hogy létrejöjjön egy merőben új ellátó rendszer. Ugyanakkor úgy ítéljük meg, hogy - legalább a szakmán belül - itt az ideje a differenciáltabb gondolkodásmód, szóhasználat elterjedésének, mely végső soron az ellátó rendszer mára kialakult torzulásainak korrekciójához, adaptív továbbfejlesztéséhez vezethet.

Oka volt e beszédnek, s bizony oka ma is, hogy verbálisan is szeretnénk megóvni a kivasztítottakat az “önhiba” szubjektívizált stigmájától, s ez a védelem az egyéni életsorsok, -pályák elemzésének igen bonyolult terepén nem sok sikerrel kecsegtet². Tartottunk és tartunk ma is attól, hogy nem tudjuk “egyszerűen fogyaszthatóan” elmondani azt a mélységes és szétszakíthatatlan összefüggést, mely az emberi kivasztottság, megfosztottság, elementáris hiányok és az észlelt lelki folyamatok, riasztó anómiás állapotok, a “társadalmi magány” között feszül. S ha ezt nem tudjuk

² [Egyfajta áttörést is jelez ebben Breitner Péter: A hajléktalanná válás lépcsőfokai. Esély. 1999/1. tanulmánya.](#)

jól elmagyarázni, akkor akaratlanul is esetleg csak bizonytalanságot és felszínes előítéleteket erősítünk.

A szakma ezzel a problémával belülről folyamatosan küzdött, de nem tudta, nem volt módja verbalizálni ezt a dilemmát. Az ellátásban dolgozók, a szociális igazgatás és nem utolsósorban a mértékadó elemzők szakmai felelőssége azonban nyilván nem állhat meg itt, hiszen - mi legalább is úgy látjuk -, akkor maguk a segítség formái is torzulhatnak.

Az előzőekkel is összefügg, hogy nem sikerült megnyugtatóan differenciált képet kialakítani magának a hajléktalanságnak, mint társadalmi jelenségnek a mibenlétéről. Az előbb említett differenciálatlanságon túl talán a legnyugtalanítóbb probléma a hajléktalanság és a lakástalanság viszonyának tisztázatlansága.

Ismét utalunk arra, hogy az 1948 előtti hazai szóhasználatban a "hajléktalan" jelentése a "lakástalanokat" is magában foglalta, a mai európai/angolszász szóhasználatban a "homeless" jelentése pedig még ezen túlmenően az elfogadható színvonal alatti, a zsúfolt lakásban élőket is többnyire tartalmazza a szállók, menhelyek, közterek lakóin túl. Ezzel szemben nálunk a rendszerváltás utáni sajátos helyzetben a "hajléktalan" megjelölés elsősorban a "csövesek", "csavargók", "fedél nélkül élők" humanizált képeként jelent meg³. Úgy ítéljük meg, hogy ennek a szóhasználati torzulásnak is markáns okai voltak: nevezetesen, hogy a rendszerváltást követő években mind a közvélemény, mind a politika (politikák) figyelmét inkább a hajléktalanság látványos, tömegesen és nyíltan megjelenő szélsőséges formái rázták fel, melyek "tűzoltó eszközökkel" történő időleges "kezelésére" volt remény, kiharcolhatónak látszó szűkös lehetőségek és források, miközben a hajléktalanság lakástalanságként jelentkező formáit, azok megoldatlanságát az elfordulás, a tudomásul-nem-vétel, a szkepszis és tehetetlenség övezte⁴.

Ideje felülvizsgálunk e szóhasználati torzulásnak nemcsak okait, hanem következményeit is a hajléktalanság mibenlétének megértése és kezelése érdekében.

³ Amikor a 70-es, 80-as évek fordulóján „tetozött az ifjusági probléma”, ennek egyik leágazásaként jelent meg az akkori szakirodalomban, publicisztikában és közbeszédben a „csöveskérdés”, elsősorban ifjúságpolitikai, ifjúságvédelmi problémaként, keveredve a galériabunőzés, devianciák kérdéseivel. Erre a sokszor önhibát hangsúlyozó politikai és közvélekedésre is reflektált a „hajléktalan, mint humanizált csöves” kép, mely a közfelelősségére helyezte a hangsúlyt.

⁴ Lásd: Gyori Péter: Vannak-e a hajléktalanoknak jogai? Mozgó Világ 1997., Hajsolt Hírlap, 1997.

Végül, azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy milyen jelentéstartalommal jelenik meg e szó (“hajléktalan”) az érintettek körében. A rendszerváltást megelőzően, a rendszerkritika időszakában formálódott ki e szónak az a jelentéstartalma, mely az “össze-vissza csövezőktől” és a fiatal “alámerülőktől, lézengőktől” megkülönböztette az “öntudatos hajléktalanokat”, akik megpróbálták szövetkezni, demonstrálni, jogaikért, jobb lehetőségeikért harcolni. Volt ennek az „öntudatosodásnak” egy olyan szakasza is a rendszerváltáskor, amikor „a hajléktalanok” önálló, önszerveződő csoportként, közösségként próbáltak meg fellépni, s a segítő szakma képviselőinek azzal az alternatív kihívással kellett szembenéznük, hogy ezeket az öntudatos, önépítő közösségeket támogatják-e, erősik-e, avagy beteretik e kezdeményezéseket azok közé a keretek közé, melyek egy új, az addigiakhoz képest reform elképzeléseket is megvalósító szociális segítő rendszer, s annak megfelelő új intézmények létrejöttét jelenthetik⁵. A segítők az utóbbi utat választották, s ma sem tudjuk mi történt volna, ha...⁶

Ennek következménye is, hogy nem sokkal később az “öntudatos hajléktalanokból” lettek a létrejövő hajléktalan-ellátás használói, kliensei, gyámolítottjai, miközben e körben folyamatosan újabb és újabb csoportok jelentek meg. Ennek következtében az öndefiniálás folyamatában elbizonytalanodott a határ aközött, hogy valaki önmagát, vagy társát nem-hajléktalannak, hanem “csak” csövesnek, avagy hajléktalannak, illetve még/már nem-hajléktalannak, hanem lakásnélkülinek, talajtalannak stb. tekinti-e. De a határok bizonytalanává válása mellett is, maga a megkülönböztetés és annak az érintettek számára fontos jelentéstartalma megmaradt.

Mindezt egybevetve talán már nem kell sok szót szaporítani annak érzékeltetéséhez, hogy ha a hajléktalanság megjelölésére irányuló szóhasználat során ilyen sok ellentmondásba, tisztázatlanságba ütközünk, akkor milyen “merész” absztrakciókra van szükség ahhoz, hogy a hajléktalanok számára vonatkozó kérdést megválaszoljuk. A számbavétel, összeszámlálás szokásosan felemlegetett problémái mellett itt azt húznánk alá, hogy ha és amennyiben nem tudjuk megbízhatóan körülhatárolni, hogy

⁵ E „reform elképzelések” lényegét talán abban tudnánk legegyszerűsebben megfogalmazni, hogy szemben az „Aki nem dolgozik, ne is egyék” kispolgári ideológián alapuló szociálpolitikával, az emberi lét jogán megilleti a segítség azokat, akik olyan esetek, hogy elemi szükségleteikről sem tudnak maguk gondoskodni.

⁶ Az önszerveződésre volt példa az 1989. november-decemberi Blaha Lujza téri ülődemonstráció, majd a Vajdahunyad u-i első menhely féléves története, ezzel

kiket is tekintünk egyáltalán hajléktalanoknak, akkor e csoport számosságának még a becslése is szakmailag elfogadhatatlanul bizonytalan talajon áll.

Egy “számolási”, de egyben általunk igen lényegesnek tartott tartalmi problémát mégis kiemelnénk, mellyel sorozatosan szembetalálkozunk: nevezetesen, hogy meg kell különböztetnünk az *egy adott időpontban* (napon, éjszakán) fedél nélkül, vagy menhelyeken alvók (vagy hasonló helyzetben lévők) számát attól, hogy *egy adott időszak alatt* hányan fordultak meg ugyanezek a helyeken, hányan kerültek ilyen helyzetbe. Ez utóbbiak számossága egy adott időszak alatt a többszöröse lehet annak (a ki-bekerülés gyakorisága, a “forgási sebesség” függvényében), mint ahányan “éppen most” ilyen helyzetben találhatóak.

E meggondolásokat alapul véve, talán segít bennünket a további tájékozódásban egyes meghatározások újradefiniálása. Nevezetesen, ha

* “*fedél nélkülieknek*” (roofless) tekintjük azokat, akik

- éjszakáikat közterületen, a szabad ég alatt, vagy valamely nem lakhatást szolgáló zugban töltik,

* “*effektív hajléktalanoknak*” tekintjük azokat, akik

- vagy “fedél nélküliek”,

- vagy semmilyen stabil, tartós lakhatási lehetőséggel nem rendelkeznek, nap mint nap “meg kell dolgozniuk” azért, hogy éjszaka valahol megaludjanak - legyen az akár lakás, melybe szívességből befogadják, vagy nem-lakás, de lakhatást szolgáló helyiség (például hajléktalanellátó intézmény),

* “*lakástalanoknak*” (people without flat) tekintjük azokat, akik

- vagy “fedél nélküliek”,

- vagy “effektív hajléktalanok”,

- vagy stabilan nem-lakásban, de lakhatást szolgáló helyiségben laknak (munkásszálló, börtön, bentlakásos intézmények stb.),

[párhuzamosan a Déli pályaudvari demonstráció és a Budaörsi tábor története, a létrejövő SzÖSz \(Szegények Önszolgáltató Szövetsége\) és néhány egyéb hajléktalan-szervezet.](#)

- vagy ugyan tartósan lakásban töltik éjszakájukat, de a lakás folyamatos használata fölött nem rendelkeznek (nem tulajdonosok, vagy főbérlok, hanem al-, ágybérlok, szívésségi lakáshasználók, befogadottak, felnőtt családtagok),

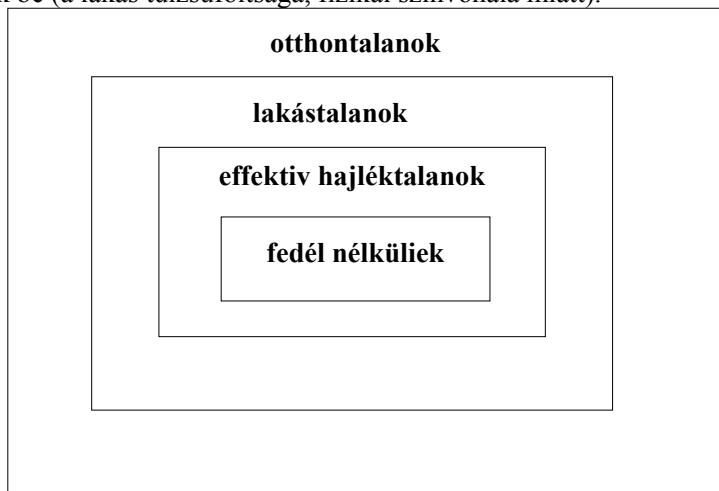
* *“otthontalanoknak”* (“a hajléktalanság veszélyében élőknek”, vagy a nemzetközi terminológia szerint: homeless) tekintjük együttesen azokat, akik

- vagy “fedél nélküliek”,

- vagy “effektív hajléktalanok”,

- vagy “lakástalanok”,

- vagy ugyan lakásban laknak, de az alkalmatlan arra, hogy benne családot és otthont rendezzenek be (a lakás túlszűfolttsága, fizikai színvonala miatt).⁷

Állításaink a következők:

* A hajléktalanság egy olyan életforma, társadalmi és egyben személyes viszonyok összessége, melynek során az előbb felsorolt élethelyzetek váltják egymást, az egyikből a másikba és viszont gyakoriak a mozgások - s ez a személyes okokon,

⁷ Lásd erről: Györi Péter: Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon, 1990. Társadalmi Ríport, 1990, Budapest.

E meghatározások szándékaink szerint illeszkednek a Magyarországon a rendszerváltás után kialakult szóhasználat tartalmi elemeihez, rámutathatnak arra, hogy a jelenleg használatos “effektív hajléktalan” megjelölés szűkebb az 1948 előtti hajléktalan fogalomhasználatnál, mivel az magában foglalta a “lakástalanokat” is, ugyanakkor szűkebb a nemzetközi terminológiában használatos “homeless” kategóriánál is, melynek inkább az “otthontalanok” meghatározás feleltethető meg.

Törölt: oo

Törölt: o

Törölt: i

Törölt: u

Törölt: u

Törölt: oo

életpályákon túl, függ a hajléktalanság veszélyében élőket, illetve az effektív hajléktalanokat érintő társadalmi, intézményi stratégiáktól is.

* E mozgási folyamatok során az e körbe tartozók maguk is szubjektíve változó formában élik meg helyzetük mibenlétét, s ennek függvényében identifikálják magukat hajléktalanoknak a különböző stációk során: akkor, amikor fedél nélkül maradnak, vagy akkor, amikor már csak menhelyen találnak fedelet, vagy már akkor, amikor éppen elvesztették stabil lakhatásukat, illetve akkor, amikor nem találják helyüket zsúfolt és lakhatatlan "lakásukban".

* E mozgások hangsúlyozottan egyik (de nem egyetlen) állomása az ún. hajléktalanellátó intézményrendszer: a tágabb értelemben vett hajléktalanok (az otthontalanok) köre az ellátórendszert egy adott időpontban igénybevevők körénél jóval szélesebb, miközben az ellátórendszert egy adott időpontban igénybevevők körén belül is egyszerre találjuk ott azokat, akik az említett különböző helyzetekben voltak korábban, vagy lesznek később egy-egy hosszabb-rövidebb időszakon keresztül.

Fedél nélküliek - hajléktalanok - lakástalanok a gyorsvizsgálat alapján

A vizsgálat során feltettük azt a szokásos kérdést, hogy "Mióta hajléktalan?". Ugyanakkor azt is megkérdeztük, hogy "Mikor lakott utoljára lakásban?". Amikor összehasonlítottuk a két kérdésre adott válaszokat, akkor azt találtuk, hogy a megkérdezettek egyik fele (51 %) e két eseményt egy időszakra teszi (hónapokban számolva), a többiek válaszaiból az derül ki, hogy vagy előbb veszítette el lakását és egy későbbi időpontra helyezi, hogy "hajléktalanná vált" (29 %), vagy már korábban "hajléktalanná vált", de még volt olyan későbbi időpont, amikor valamilyen módon lakásban lakott (20 %).

Ráadásul az így megkülönböztethető csoportok között igen nagy a különbség a hajléktalanná válás idejét tekintve, ahol ez előbb volt, mint a lakásban lakás, ők átlagosan 81 hónapja "hajléktalanok", akiknél a két esemény egybeesik, ők átlagosan 63 hónapja, akik későbbre helyezik hajléktalanságukat, mint a lakásban lakást, ők átlagosan 46 hónapja hajléktalanok. Ez arra utal, hogy nem valamifajta véletlenszerű válaszadási tévedésről van szó. Vagyis a megkérdezettek egy része arra az időszakra

helyezi saját hajléktalanságát, amikor önálló lakását elveszítve lakástalanná vált, egy másik része lakástalan is jó ideig nem tekinti magát, állapotát hajléktalannak, egy harmadik részük pedig hajléktalanként éli meg helyzetét (avagy akként él), akkor is, amikor lakásokban alszik.

Azt is megkérdeztük, hogy a kérdés idejétől visszatekintve *“Hol lakott (aludt) egy évvel ezelőtt?”*. Az e kérdésre adott válaszokból a következők derültek ki:

Akik egy évvel ezelőtt	ők
utcán, <i>“fedél nélkül”</i> laktak (összesen 6%)	szinte kivétel nélkül több mint egy éve hajléktalanok
<i>“effektív hajléktalanként”</i> hajléktalanellátó intézményben aludtak (63%)	valóban már ezt megelőzően hajléktalannak tekintették magukat (helyzetüket) (98%)
<i>“lakástalanként”</i> nem-hajléktalanellátó intézményben, vagy legfeljebb szívésségi lakóként laktak (25%)	többségükben (58%) már az ezt megelőző időszakban is hajléktalanként éltek, másik részük ezt követő időre helyezi saját maga hajléktalanná válását
bármilyen formában (szívésségi, vagy önálló) lakásban laktak (24%)	részben (57%) egy éven belül, részben pedig (43%) egy évnél régebben „váltak hajléktalanná”
önálló lakásban laktak (6%)	zömmel ezt követően, egy éven belül váltak hajléktalanná (74%), de egy részük már korábban hajléktalanként élt (26%)

Ez alátámasztja azt, hogy vannak olyan lakáshasználati formák - elsősorban az ún. szívésségi lakáshasználat -, amelyek köztes állapotot jelentenek, s az erre vonatkozó bizonytalanság jelenik meg a „Mióta hajléktalan?” kérdésre adott válaszokban, az ilyen helyzetben lévők önmeghatározásában. Vagy más szavakkal: a lakástalanság valóban az effektív hajléktalanság és az otthontalanság közötti élethelyzet, s változó, hogy ezen belül ki melyik szakaszban tekinti helyzetét úgy, hogy ő hajléktalan⁸.

Azt is megkérdeztük, hogy *“Hol aludt tegnap éjszaka?”*. Nagyon kevesen töltötték a kérdés előtti éjszakát utcán, fedél nélkül (összesen 66 fő, 3%), nekik viszont jelentős részük úgy emlékszik, hogy az egy évvel ezelőtti éjszakát is utcán töltötte

⁸ Hasonló következtetésre juthatunk akkor is, ha azt nézzük meg, hogy azok, akik arra a kérdésre, hogy *“Hol lakott (aludt) egy évvel ezelőtt?”* azt válaszolták, hogy ok valamilyen (önálló, vagy szívésségi) lakásban laktak (az összes megkérdezettek 25%-a), mit is válaszoltak arra a kérdésre, hogy *“Mikor lakott utoljára lakásban?”* Ekkor is azt találjuk, hogy 20 %-uk még az elmúlt három hónapban is lakásban lakott, másik 20 %-uk viszont két évnél régebbi időpontot jelölt meg utolsó lakásként, 60%-uk az egy év körüli tágabb időszakot.

(45%-uk), mintegy harmaduk (36%-uk) egy évvel ezelőtt valamilyen lakásban aludt, közel ötödük pedig (18%) hajléktalan szálláson töltötte akkor az éjszakát.

Arra a kérdésre, hogy *“Mi az oka annak, hogy hajléktalan-ellátást vesz igénybe?”*, a szállókon meghúzódók 2/3-a családi problémákat, válást, kiüldözést említett, egy ötödük közvetlenül lakással összefüggő gondot, hogy kilakoltatták, albérlete megszűnt, lakhatatlanná vált lakása, vagy eladta azt, s minden hetedik válaszadó említett ún. gazdasági-intézményi okot, nevezetesen, hogy kórházból, börtönből, állami gondozásból jött, vagy munkát keresni jött Budapestre. Mint látni fogjuk, megalapozottan feltételezhetjük, hogy a családi problémákat említő legnagyobb csoport jelentős része nem egyenesen az utcára, menhelyekre kerül, hanem még hosszabb-rövidebb ideig megpróbál megkapaszkodni az albérletek, baráti, rokoni, szívésségi lakások világában, s csak ezt követően veszi először igénybe az intézményes segítséget. Hajléktalansága okát, eredetét, kezdetét azonban a lecsúszását előidéző indító okban nevezi meg.

Hajléktalan-utak - egy kismintás felvétel alapján⁹

A teljes fővárosi hajléktalanellátó rendszerre szabott kérdéssorunk segítségével legfeljebb odáig juthatunk, hogy megtudjuk, honnan érkeztek az ellátást igénybevevők. Azokat a kérdéseket már nem tudjuk megválaszolni, hogy hogyan, milyen utakon keresztül, milyen helyzetekből érkeztek ide. Ehhez, hipotéziseink helyességének megvizsgálása érdekében segítségül hívtunk egy időben közeli, kismintás feldolgozást, mely 96 olyan megkérdezettre terjedt ki, akik fővárosi menhelyeken laknak, s bevallásuk szerint egy éven belül váltak hajléktalanná¹⁰.

Mindegyikőjük valamikor lakott valahol (nem volt mindig fedél nélküli). A *„Hol lakott hajléktalanná válása előtt utoljára?”* kérdésre adott válaszok alapján *“lakásvesztőknek”* tekintjük azokat, akik saját főbérletük, tulajdonuk elvesztésével

⁹ [A Léthatáron Alapítvány szociális munkásai 1998 tavaszán 18 fővárosi menhelyen 106 olyan lakóval készítettek interjút, akik saját véleményük szerint egy éven belül váltak hajléktalanná. A kérdoívek elemzése során 10 esetben kiderült, hogy a hajléktalanság kezdete a 12 hónapot meghaladja, így 96 kérdoív adatait dolgoztuk fel az alábbiakban néhány kérdés megválaszolására, hipotézis felállítása érdekében. A standardizált kérdoívek felvétele nem reprezentatív mintavételen alapult, a kérdezettek kiválasztása véletlenszerű volt.](#)

¹⁰ [Ennél is árnyaltabb, részletesebb elemzésre a Solt Ottiliával és többekkel közösen végrehajtott interjúk hajléktalan-kutatás eredményeinek teljesebb feldolgozása esetén lesz módunk.](#)

kezdték meg „hajléktalan-karrierjüket” (a megkérdezettek 23 %-a), „lakástalanoknak” tekintjük azokat, akiknek utolsó lakott lakhelye nem volt a sajátja: albérlő, munkásszállás-lakó, családtag, vagy szívességi lakáshasználó volt (a megkérdezettek 77 %-a)¹¹. Vagyis a felvétel előtti egy éven belül szállólakóvá váltak közül több mint háromszor annyian érkeztek lakástalan helyzetből, mint ahányan saját lakásukból, s kiemelendő, hogy az érkezők több mint fele soha nem rendelkezett sajátjaként lakással. (A lakástalanok mintegy háromnegyed részének felnőtt korában még egyáltalán nem volt önálló lakása¹², néhányuk esetében - 5 %-ukról tudjuk biztosan - a lakástalanság már a lecsúszás egy stádiuma, hiszen korábban volt saját lakásuk.¹³)

Az utolsóként lakott lakásokról

A "lakásvesztők" átlagosan 1989-90 táján költöztek be abba a lakásba, melyet 1997-98-ban, átlagosan 9 évnyi otthagás után elveszítettek. A "lakástalanok" átlagosan fele ennyi időt, 4,5 évet laktak (1993-94 óta) utolsó lakóhelyükön.

Ha a "lakásvesztők" által elveszített lakások zsúfoltságát vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy egyötödük kifejezetten kedvező körülményeket veszített el (30 m²/fő lakóterület fölött élt), közepesen zsúfolt lakásból érkezett (10-29m²/fő) több, mint kétharmaduk. Magunk nyomorszintű zsúfoltságnak tekintettük azt, ha ennél is kevesebb tér jutott egy lakónak (-10m²/fő), ilyen lakásból érkezett a szállólakók kevesebb, mint tizede. Ma a szociális jogszabályok egy szállólakónak minimálisan 6

11

<u>A lakástalanok utolsó lakhatási formája</u>	<u>%</u>
<u>Albérlő, vagy munkásszálló</u>	<u>38</u>
<u>Családtag</u>	<u>45</u>
<u>Szívességi</u>	<u>17</u>
<u>Összesen</u>	<u>100</u>

¹² 20 %-ukról nem tudtuk rekonstruálni, hogy lakástalanságuk felnőttkoruk örök sajátja-e, vagy esetleg korábban rendelkeztek önálló, saját lakással. A felnőtt korukban lakással nem rendelkezők 60 %-ának olyan értelemben sem volt még önálló otthona, hogy házasságban, vagy tartós élettársi kapcsolatban élt volna korábban.

¹³ Jtt kell megjegyeznünk, hogy a saját lakásukat hajléktalanságuk előtt közvetlenül elvesztőkről sem tudjuk, hogy korábban vajon milyen lakás-karriert futottak be, például nagyobb lakásukat kisebb/ek/re cserélték-e, s az utolsó előtti stádium, esetleg már csak töredék értékű veszteség volt-e egy, korábbi lakásvagyonhoz képest.

Törölt: A lakástalanok 20 %-áról a kérőívek alapján rekonstruálhatatlan volt, hogy lakástalanságuk felnőttkoruk örök sajátja-e, vagy esetleg önálló lakásukat levesztve laktak utolsóként valamilyen lakásban lakástalanként.

Törölt: nem tudjuk, hogy

Törölt:

Törölt: ,

Törölt: ez

Törölt: esetleg

Törölt: a

négyszemélyes lakóterület biztosítását írják elő. A lakásukat elveszítők mindössze 2 %-a élt utolsó lakásában ennél szűkösebb körülmények között.

Ha az utolsó lakásban egy szobában élők számát tekintjük, akkor azt találjuk, hogy az egy éven belül szállókra érkezők 2/5-e egyedül élt egy szobában, másik 2/5-ük kettesben, s alig 1/7-ük élt ennél zsúfoltabban egy szobában. A saját lakásukat elveszítőknél a laksűrűség ennél is kedvezőbb volt.¹⁴ Összességében is elmondhatjuk, hogy csak minden hetedik hajléktalannál gyanakodhatunk arra, hogy a hajléktalan-karrier kezdetén a lakás zsúfoltságának is szerepe lehetett.

A lakástól a menhelyig

A menhelyekre megérkező lakástalanok is és a lakásukat elveszítők is ugyanazt a négy tipikus utat járják be, igaz ezeket a menhelyekhez vezető utakat eltérő arányban és eltérő időtartam alatt teszik meg.

A négy útvonal:

1. Lakásból - szívességi lakásba – utcára – menhelyre
2. Lakásból - szívességi lakásba – menhelyre
3. Lakásból – utcára – menhelyre
4. Lakásból – menhelyre

	Lakásvesztők		Lakástalanok		Összesen	
	%	napok száma	%	napok száma	Összes %	napok száma
lakás -menhely	27	0	21	0	23	0
lakás-szívességi -menhely	9	12	14	46	12	40

14

Egy szobában	Lakásvesztők	Lakástalanok	Összesen
Egy fő	55	35	40
Kettő fő	36	47	44
Három - hat fő	9	18	16
Összesen	100	100	100

A saját lakásukból kikerülők átlagosan 27 m², a lakástalanok átlagosan 21 m², összességében átlagosan 22 m² lakóterületet hagytak el hajléktalanná válásukkor.

Törölt: l

Törölt: l

Törölt: ö

Törölt: 4,5

Törölt: 5,6

Törölt: ,0

Törölt: ,4

Törölt: 6,6

Törölt: ,2

Törölt: 3-6

Törölt: ,1

Törölt: 7,8

Törölt: 5,8

Törölt: Végő

Törölt: g

Törölt: ,0

Törölt: ,0

Törölt: ,0

Törölt: ságukkal az új menhelyi férőhelyek várományosai.

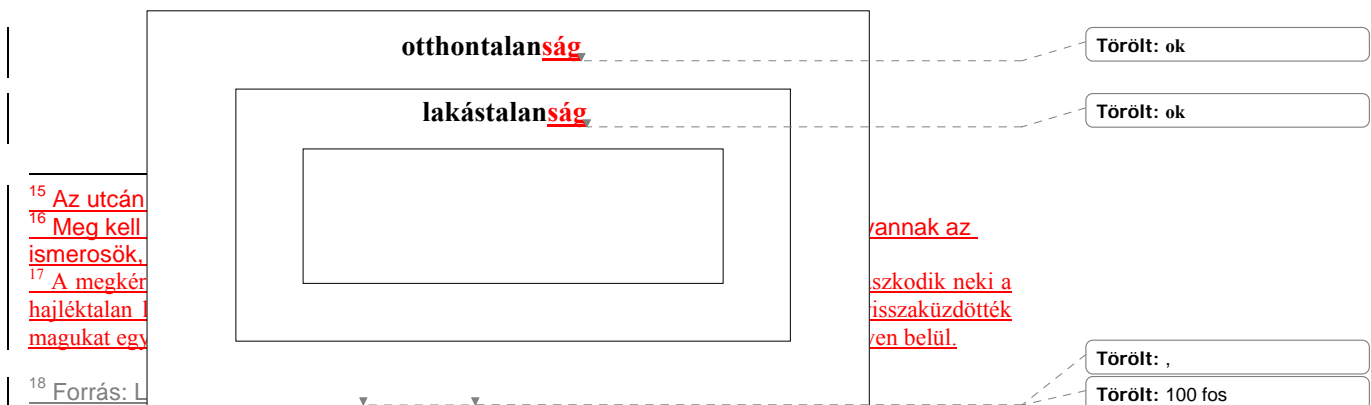
Törölt: A budapesti menhelyeken megkérdezett hajléktalanok utolsó lakóhelyei 70 %-ban Budapesten, s csak 10 %-ban volt falun.

lakás-utca -menhely	32	22	51	18	47	19
lakás-szívésségi- utca-menhely	32	29 +25 ¹⁵	14	47 +8	18	40 +16
Összesen	100	25	100	24	100	24

A szállókra kerülők kevesebb, mint egynegyede az, aki lakásából közvetlenül szállóra “megy be”, csaknem kétharmaduk a lakásból való kikerülés és a szálló felkeresése között hosszabb-rövidebb időre az utcán, közterületen is megfordul, fedél nélkülüként. Különbséget látunk a lakásvesztők és a lakástalanok menhely megtalálási útvonalában. A lakásvesztők közül valamivel többen keresik fel közvetlenül a szállókat, lényegesen nagyobb arányban (de rövidebb időre) fogadják be őket szívésségből¹⁶, kétharmaduk nekik is megfordul az utcán, ahol viszont lényegesen hosszabb időt töltenek el menhelyre kerülésük előtt, mint a lakástalanok.

A vizsgálatunkban megkérdezett szállólakók alig több, mint három hét alatt (átlagosan 23 nap) jutottak el lakhatásuk elvesztésétől valamely szociális pontra. A leghosszabb ez az időszak azok körében, akik „végigjárják” a hajléktalanság teljes útját, a menhely előtt megfordulnak szívésségi lakásokban és a közterületeken egyaránt – ők átlagosan nem egészen két hónap elteltével jutottak valamelyik menhelyre. A szívésségi lakásban átlagosan több mint öt hetet (40 nap) sikerült eltölteniük, az utcai lét ennek kevesebb, mint a fele (16 nap). Azonban itt is - a szívésségi lakásban, vagy utcán eltöltött idők átlagos hosszát összehasonlítva - azt találjuk, hogy mintha a lakásvesztők „gyakorlatlanabbak” lennének a hajléktalan-világban, a lakástalanok „gyakorlottabban” váltanának az egyes bizonytalan lakhatási formák között¹⁷.

Honnan érkeznek a lakók a menhelyekre?¹⁸

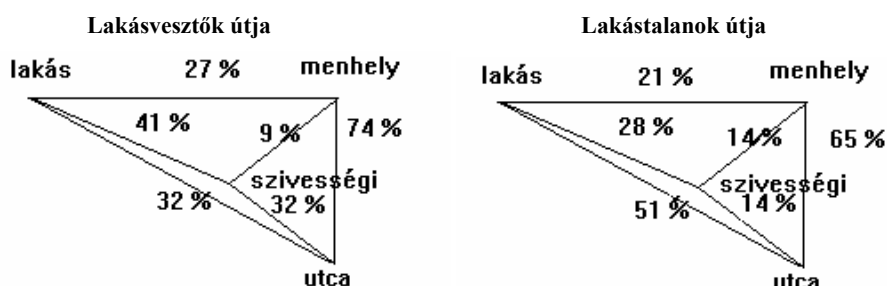

effektív hajléktalanság

fedél nélküiség

Törölt: ok

Törölt: fedél nélküiek

A hajléktalanná válás okai - atrocitások otthon, az utcán, a menhelyeken

Felméréseink szerint kiemelkedően fontos szerepe van a hajléktalanná válás közvetlen, elmondásokban artikulálódó előidéző okai körében a személyi konfliktusoknak. E konfliktusok mintegy felét a szenvedélyek – a szex, alkohol, drog, szerencsejáték - okozzák¹⁹. A családtagok, elsősorban a feleség, az élettárs hozzátartozóinak az általánosan megfogalmazott ellenszenve és a munkához való viszony kritizálása teszi ki a személyes konfliktusok túlnyomó többségét. A hajléktalanná válás személyi konfliktusokkal való összefüggésének erősségét mutatja, hogy amikor megkérdeztük, hogy érte-e valahol, valamikor atrocitás, akkor a válaszadók 43 %-a első helyen a lakásában öt ért atrocitást emelte ki. Az utca “csak” ezután következik, a megkérdezettek közel egynegyedét érte valamilyen bántalmazás itt. A közterületen élők gyakran említik, hogy azért nem keresik fel a menhelyeket, mert félnek attól, hogy ott bántalmazás éri őket. Ehhez képest a megkérdezett menhelylakóknak csupán 4 %-a említette konkrétan, hogy a menhelyen valamilyen

¹⁹ Forrás: Léthatáron Alapítvány kismintás adatfelvétele, 1998.

bántalmazás érte (ettől lényegesen eltér, hogy ugyanakkor az ott élők fele legalábbis tart attól, hogy valamilyen atrocitás érheti)²⁰.

Milyen lépéseket tett hajléktalan helyzetének megváltoztatása érdekében?

A "lakásvesztők" 40 %-a még konkrét problémamegoldó elképzeléssel rendelkezik, amikor kikerül lakásából. Meg vannak győződve arról, hogy talpra állnak, munkát, albérletet keresnek és találnak, rendezik életüket. Megkérdeztük tőlük, hogy milyen erőfeszítéseket tettek hajléktalanságuk elkerülése érdekében: próbáltak-e szállást szerezni, pénzhez jutni, használati tárgyaikat valahol elhelyezni, egyáltalán bajukról értesítették-e személyesen, írásban, telefonon valamelyik közvetlen ismerősüket. Egyharmaduk semmilyen kapcsolatot nem tudott mozgósítani szélsőségesnek mondható helyzetében. A kapcsolataikat mozgatni próbálók négyötöde egy-két embert tudott megkeresni. A megkeresettek között többen voltak a barátok, mint a családtagok, rokonok. Rákérdeztünk arra is, hogy a későbbiekben próbált-e korábbi lakóhelyére visszamenni. A megkérdezettek valamivel több, mint harmada tett kísérletet a visszatérésre. Közülük közel kétszer annyian voltak azok, akiknek a lakásból való kikerüléskor semmilyen kapcsolatuk nem volt, mint azok, akik rendelkeztek valamilyen segítő kapcsolattal.

A kérdés során külön kérdéseket tettünk fel arról, hogy az alapvető fiziológiai szükségletek (étkezés, ivás, anyagcsere, tisztálkodás, szex, ruhaváltás, mosás) kielégítésében számíthattak-e nem hajléktalan emberek segítségére. Többségük (63 %) egyetlen ilyen kapcsolatot sem tudott megemlíteni. A kapcsolatokkal rendelkezők felének a hét alapvető szükségletből csupán 1-2 szükséglet kielégítésére nyílt lehetősége. A hajléktalan lét többségük számára egyszerre jelenti a kapcsolatok elvesztését és egyben az alapvető szükségletek egyre gyakoribb kielégítetlenségét.²¹

²⁰ Ehhez azonban két megjegyzést kell fuznünk: az egyik, hogy a lakás elhagyására való kényszerítés a későbbi, esetleg kisebb atrocitásokat akár feledtetheti is, a másik megjegyzésünk, hogy a kérdések túlnyomó többsége hajléktalan szállókon, szociális munkások közreműködésével zajlott, s az ott lakók nem mindig voltak érdekeltek abban, hogy a menhelyen őket ért sérelmeket a kérdező tudomására hozzák.

²¹ Csak gyors összehasonlításképpen, egy "nagy mintás" adatfeldolgozás - "Adatok a Menhely Alapítvány Ügyfélszolgálati Irodáján 1990-1995. között megjelent hajléktalanokról (6000 fős minta)", 1996., Kézirat (Összeállította: Györi Péter) - azt mutatta, hogy ezekben az években kb. egyharmad-egyharmad arányban voltak a hajléktalan irodát igénybevevők körében azok, akik hajléktalanellátó intézményben laktak, akik közterületen töltötték éjszakáikat és azok, akik szivességi lakóként, al-ágybérliként, önkényesként lakásban aludtak. Effektív hajléktalanná válásukat közvetlenül megelőzően is csak egyötödük lakott önálló lakásban (22 %), egynegyedük munkásszállóról, állami gondozásból, vagy börtönből került ilyen helyzetbe, míg 47 %-uk már/még akkor is „lakástalanként”

Az „új” szállólakók - a 98-as évjárat

Visszatérve az 1999. februári hajléktalan-számlálás eredményeihez, először megpróbáljuk megvizsgálni, hogy eltérnek-e az egy éven belül hajléktalanná váltak (az „új” hajléktalanok) jellemzői a többiekétől. Két okból is fontosnak tartjuk e kérdés körüljárását: egyrészt, mert az újak mássága esetleg bizonyos változási tendenciákat jelezhet előre (de ennek alátámasztása csak az évenként megismételt adatfelvétel segítségével lesz lehetséges), másrészt, mert az újak reprezentálhatják a rövid ideig hajléktalanok csoportját, s az ő sajátosságaik a többiekhez képest az általunk fontosnak ítélt ki-bemozgások szempontjából lehetnek figyelemre méltóak.

Honnan jöttek azok, akik azt választották, hogy az elmúlt évben lettek hajléktalanok? Döntő többségük (85 %-uk) lakásból érkezett, 1998. februárjában még lakásban lakott²². Ugyan lakásban laktak, de csak egynegyed részük saját rendelkezésű lakásában, ők lettek a „lakásvesztők”, a többségük (59 %) már egy éve is lakástalan volt, albérletben, szivességi lakóként, családtagként lakta a lakást, ahonnan kikerült.

Kormegoszlás

A korábbi hajléktalan-mérések és az 1999. februári mérés szerint is a hajléktalanok többségét (55 %) a 30-49 év közötti középkorosztály teszi ki, ami lényegesen magasabb, mint a magyar társadalom alig egyharmadát (36,5 %) meghaladó azonos korosztálya. Az új hajléktalanok felét (51 %) még mindig ez a középkorosztály teszi ki, de körükben a hatvan éven felüliek aránya alig több, mint a fele annak, amekkora arányban az idősek a válaszoló hajléktalanok egész csoportjában találhatóak (6 %, szemben a teljes csoport 11 %-ával). Ez egyharmada csupán annak, amekkora arányban az idősek ma a magyar társadalomban jelen vannak (18 %). Meg kell

(szivességi, al-, ágybérli, önkényes) élt. Amikor az ezelőtti (utolsó előtti előtti) lakást néztük, akkor azt találtuk, hogy a megjelentek közel fele (41 %-uk) önálló lakásából indult (a többiekről ez adathiány miatt nem volt kideríthető).

Az irodán öt év alatt megjelentek nagyobbik része is (53 %) úgy nyilatkozott, hogy családi konfliktus, válás miatt lett hajléktalan, egynegyedük kilakoltatás, munkásszálló, albérlet, szivességi lakhatás megszűnése miatt került ebbe a helyzetbe. Többségük az iroda felkeresésekor munkaképes (64 %), állandó munkával mégis csak töredékük rendelkezik (7 %). A mindenki előtt nyitott irodát elsősorban a rövidebb ideje hajléktalanok keresték fel ebben az időszakban (46 %-uk fél éven belül, 63 %-uk egy éven belül vált hajléktalanná).

²² 9 %-uk hajléktalan-szállást említ, vagy tévedésből, vagy még akkor sem tekintette magát hajléktalannak, 6 %-uk intézményben tartózkodott, ami lehetett kórház, börtön, gyivi.

jegyeznünk, hogy a társadalom közel egyötödét kitevő időseknél jelentős nő többletet találunk, miközben a hajléktalanok csoportjában a nők még mindig alulreprezentáltak - annak ellenére, hogy tapasztalataink szerint a nők aránya a hajléktalanok körében az elmúlt tíz évben folyamatosan növekszik. Az egy éven belül hajléktalanná váltak körében magasabb arányban találunk nőket (27 %), mint a hajléktalanok teljes csoportjában (19 %)²³.

Iskolázottság

Korábban többször hangoztatott tétel volt, hogy a hajléktalanok - a közhiedelemmel ellentétben - korántsem a magyar társadalom legszegényebb, legiskolázatlanabbak rétegeiből kerülnek ki. A 40 éven felüli korosztályoknál ez - mind a szakmai végzettséggel, mind az érettségivel rendelkezőkre, felsőfokú végzettségűekre - igaz. Jelentős eltérést észlelünk azonban az utóbbi egy évben hajléktalanná vált, s menhelyekre bekerült fiatalok iskolai végzettségében. A 30 éven aluli korosztályban a szakmával, illetve érettségivel rendelkezők aránya lényegesen elmarad a magyar társadalom teljes populációjától. Az újonnan hajléktalanná vált, 30 éven aluli korosztály összetételében további sajátos jelenségnek tartjuk, hogy több mint kétszerese körükben a 8 általánost, vagy annál kevesebbet végzettek aránya, mint a régebben hajléktalanná váltak e korosztályhoz tartozó csoportjában.

Munkaképesség - jövedelem

A menhelyeken élők mintegy egynegyede bármifajta rendszeres jövedelem nélkül tengeti életét. Az újonnan hajléktalanná váltaknál ez az arány nem sokkal, 3 %-kal magasabb. Az egy éven belül hajléktalanná váltak körében magasabb a munkaképesek aránya (77:66 %)²⁴, nyilván ezzel is összefügg, hogy magasabb a rendszeres munkabérből élők aránya (44:37 %), viszont lényegesen kevesebben részesülnek valamilyen társadalombiztosítási ellátásban, illetve segélyben (28:39 %).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a szállókon lakó hajléktalanok csoportján belül az egy évnél rövidebb ideje hajléktalanok fiatalabbak, munkaképesebbek, többen

²³ Mivel a hajléktalan-számlálás szociális pontokon történt, ez **elsősorban**, a férőhelyek nemenkénti megoszlásáról adhat képet.

²⁴ A Léthatáron Alapítvány korábbi felvételében ez 66 % volt, a 99' februári mérés 70 %-ot, a 98-as alapítványi felmérése 80 %-os munkaképességet regisztrált.

Törölt: csupán

Törölt: , a hajléktalanok nemenkénti összetételéről kevésbé.

Törölt: é

rendelkeznek rendszeres munkajövedelemmel, több köztük a nő, ugyanakkor iskolai végzettségük, hajléktalanná válásuk oka, magányosságuk, származási helyük megoszlása nem mutat eltérést a többiekétől, sőt ugyanolyan arányban helyezkednek el az intézményrendszer különböző szintjein is, mint a többiek (egyes feltételezésekkel ellentétben nincsenek nagyobb arányban a fapadosokon, mint társaik). Hogy ez inkább arra utal-e, hogy lényegében változatlan összetételű az intézményekben megkérdezett hajléktalanok 1998. évi utánpótlása, vagy arra utal-e, hogy e tényezők mentén nem különböznek ennél lényegesebben a rövidebb idejű hajléktalanok a régebben hajléktalanoktól, ezt a kérdést ma még nem tudjuk megválaszolni.

Átmeneti szállók - fapadosok, önkormányzatiak - civilek
A különböző intézménytípusokat használók összehasonlítása

Az 1999. február 3-i felmérésben résztvevő intézmények némi torzítással ugyan, de tükrözik a budapesti hajléktalanellátó szálláshelyek főbb típusait. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy e teljeskörűnek szánt adatfelvétel milyen főbb eltéréseket jelez az átmeneti szállókon lakók és az ún fapadosokon, éjjeli menedékhelyeken tartózkodók között²⁵. Az összehasonlítás alkalmat adhat annak értékelésére, hogy a különböző célú szolgáltatások, intézménytípusok valójában kiket is szolgálnak. A fővárosi hajléktalanellátásban a Fővárosi Önkormányzat mellett jelentős szerepet játszanak a civil szervezetek, ezért arra is kíváncsiak voltunk, hogy vannak-e különbségek e szektorok között az ellátottak összetételét tekintve.

Férfiak - nők

A szállókon megkérdezettek 81 %-a férfi, 19 %-a nő. A fapadosokon ennél is magasabb a férfiak aránya (91 %), az átmeneti szállókon viszont a férőhelyek 28 %-át nők lakják. Miközben a fapadosokat tekintve nincs nagy különbség a fenntartók hovatartozását illetően (a férőhelyek 9-10 %-a női), addig az átmeneti szállók

²⁵ Az elozo intézményekben térítési díjat kell fizetni, legalább 6 hónapig lehet lakni, s ehhez a lakhatáshoz kapcsolódnak a szociális segítő szolgáltatások, az utóbbiak ingyenesek, elvileg csak egy-egy éjszakára lehet fedélhez jutni, a helyekért általában sorba kell állni, s többnyire igen szerény esti étkezést biztosítanak a szállásnyújtás mellett.

esetében elmondható, hogy az önkormányzat kétszer akkora arányban (35 %) tart fenn női férőhelyeket, mint a civil szervezetek (18 %) ²⁶.

Életkor???

Munkajövedelmek - jövedelemnélküliség

Mint említettük, a megkérdezettek egynegyede úgy nyilatkozott, hogy semmiféle rendszeres jövedelemmel nem rendelkezik. Ebben az esetben meghatározó a különbség az eltérő típusú intézményekben lakók között: az átmeneti szállókon élők 9 %-a, a fapadosokon tartózkodók 45 %-a vallotta magát rendszeres jövedelemnélkülinek, az önkormányzati fapadosokon megfordulók között ennél is nagyobb arányban vannak rendszeres jövedelemnélküliek (önkormányzati 54 %, civil 40 %).

A közkeletű vélekedéssel ellentétben, a megkérdezett hajléktalanok 76 %-a rendelkezik valamilyen rendszeres jövedelemmel, az viszont tény, hogy e jövedelem csak felerészben származik közvetlen, aktív munkavállalásból (az összes megkérdezett 37 %-a), másik fele (rokkant)nyugdíj, vagy néhány esetben segély. Az átmeneti szállókon magasabb a rendszeres munkajövedelemmel rendelkezők aránya (43 %, szemben a fapadosok 33 %-os arányával), a civil fenntatású átmeneti szállókon lakókra azonban ez nem igaz, ott a rendszeres munkajövedelemmel rendelkezők aránya jóval alacsonyabb (31 %)

Ez bizonyára összefügg azzal is, hogy az önkormányzati átmeneti szállókon lakók körében valamivel magasabb a munkaképes lakók aránya (önkormányzati: 66 %, nem-önkormányzati: 58 %). Az összes átmeneti szállólakó 66 %-a, a fapadosokon tartózkodók 72 %-a munkaképes. Vagyis a fapadosokat használók ugyan nagyobb arányban munkaképesek, mégis sokkal kisebb arányban rendelkeznek rendszeres jövedelemmel, s ezen belül is némileg kisebb arányban származik ilyen jövedelmük aktív, rendszeres kereső munkából. Ez többek között annak is a következménye, hogy az átmeneti szállókon lakók több mint egyharmada rendszeres társadalombiztosítási ellátásból tartja fenn magát.

Iskolázottság

²⁶ Mivel a női és a férfi hajléktalanok jellemzői több ponton is lényegesen eltérhetnek egymástól, ezért e női-férfi aránykülönbség tényét a további intézményi összehasonlítás során sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Törölt: elemzés értelmezésekor is figyelembe kell venni.

A lakók iskolai végzettség szerinti összetétele is némileg különböző az egyes intézménytípusokban: összességében legalább középfokú végzettsége van minden negyedik megkérdezettnek, a fapadosokon tartózkodók iskolai végzettsége átlagosan magasabb, talán éppen azért, mert a fapadosokon tartózkodók átlagosan fiatalabbak. Ez azt mutatja, hogy (akár a korösszetétel különbségei miatt, akár más okból) nem a fapadosokat igénybevevők az iskolázatlanabbak, hanem éppen fordítva, egészében az átmeneti szállók lakói vannak ilyen szempontból hátrányosabb helyzetben.

(szektorok különbsége??)

Kapcsolathány

A kapcsolathányaknak számtalan formája van, a hajléktalanság egyik lényeges jellemzője a magány, a valakivel való együttélés hiánya. Szinte kivételnek számít, ha ilyen kapcsolat mégis létezik: a kérdezettek 11 %-a említi, hogy családtaggal, másik 11 %-uk, hogy csoporttal (bandával) él együtt, a többiek egyedül élnek. Az intézménytípusok közül egyedül a civil fenntartású átmeneti szállók jelentenek kivételt, ahol a lakók 50 %-a válaszolja azt, hogy vagy családtaggal, vagy bandával együtt él. Ennek közelebbi okait nem ismerjük.

Hol lakott (aludt) egy évvel ezelőtt? Mióta hajléktalan?

A megkérdezettek nagy része (62 %) egy évvel ezelőtt is valamilyen hajléktalanellátó intézményben lakott hajléktalanként. Egynegyed részük (25 %) azonban még lakásban töltötte éjszakáit, többségükben azonban nem saját, önálló lakásukban laktak, hanem lakástalanok voltak (az átmeneti szállókon élők mindössze 5 %-a, a fapadosokon megkérdezettek 7 %-a rendelkezett egy éve saját lakással). Közterületen aludt, fedél nélküli volt egy évvel korábban a megkérdezetteknek csupán 7 %-a (az átmeneti szállókon lakóknál arányuk 5 %, az éjjeli menedékhelyeken tartózkodóknál 7 %). Érdekes módon ebben az esetben nagyobb különbségeket találunk aszerint, hogy egy intézmény önkormányzati, vagy civil fenntartású, mint aszerint, hogy fapados, vagy átmeneti szálló. Az önkormányzati fenntartású intézményekben meghatározó azok aránya, akik már egy évvel ezelőtt is hajléktalan szálláson laktak (a fapadosokon tartózkodók 69 %-a, az átmeneti szállókon lakók 72 %-a), s így minden más egy évvel ezelőtti lakhatási forma kisebb súlyú, mint a civil intézményekben (ahol a fapadosokon tartózkodóknak „csak” 55 %-a, az átmeneti szállókon lakóknak

„csupán” 50 %-a aludt egy évvel ezelőtt hajléktalan intézményben). A civil szervezetek fapadosain kétszer akkora arányban találunk olyanokat, akik egy évvel ezelőtt utcán aludtak, mint az önkormányzatiakban, a civil átmeneti szállókon négyszer akkora arányban találunk egyéb intézményekből jöttöket (kórház, börtön), mint az önkormányzati fenntartásúakban, a civil intézmények lakóinak 29-33 %-a egy éve még lakásban lakott, az önkormányzatiakban élőknek csak 22-24 %-a.

A fapadosokat legalább kétszer akkora arányban veszik igénybe az egy éve és annál rövidebb ideje hajléktalanná váltak, mint az átmeneti szállókat (a fapadosokon arányuk 16 %, illetve 26 %, az átmeneti szállókon 6 %, illetve 13 %). Korai lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy feltétlenül a fapadosokon találnak helyet a rövidebb ideje hajléktalanok. A hajléktalanság átlagos hosszára adott válaszok is azt mutatják, hogy az éjjeli menedékhelyeken tartózkodók átlagosan 64 hónapja, az átmeneti szállók lakói - elmondásuk szerint - valamivel rövidebb ideje, 60 hónapja hajléktalanok. *(ezek a számok stimmelnek???)*. Ezek az adatok megint csak nem támasztják alá azt a „hajléktalan-karrierről” kialakult elképzelést, amely szerint vannak a lakással rendelkezők, akik hajléktalanná válva kikerülnek az utcára, onnan először megpróbálnak éjszakai menhelyre behúzódni, majd miután üresedés van, átmeneti szállóra költöznek.

Elgondolkodtató, hogy ebben az esetben is nagyobb a fenntartók szerinti különbség, mint a funkció szerinti hovatartozás: az éjjeli menedékhelyeken tartózkodók átlagosan 4 hónappal régebbre datálják hajléktalanságuk kezdetét, mint az átmeneti szállókon lakók, ugyanakkor a civil szervezetek által fenntartott bármilyen intézményben lévőek átlagosan 16 hónappal korábban helyezik hajléktalanságuk kezdetét, mint az önkormányzati fenntartású intézményekben lakó társaik (73, illetve 57 hónap).

A hajléktalanná válás okai

Érdekes és jellegzetes különbségek mutatkoznak az önkormányzati és nem-önkormányzati fenntartású intézményekben lakók között, ha a hajléktalanná válás megjelölt okait tekintjük. Mint már említettük, a válaszadók által megjelölt okok között messze az első helyen a személyes okokat, konfliktusokat találjuk (64 %), egynegyedük említ ún. gazdasági jellegű okot, tizedük intézményből való kikerülést. A személyes okok az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a fapadosokon lévőek körében, a gazdasági okok pedig az átmeneti szállókon lakók körében gyakoribbak.

De hasonló különbségeket találunk a fenntartó típusa szerint is, nevezetesen a civil fenntartású intézményekben az átlagosnál magasabb a személyes okok miatt hajléktalanná váltak aránya (függetlenül attól, hogy milyen fajta intézményről van szó), az önkormányzatiakban jellemzőbbek a gazdasági, intézményből kikerülési okok.

Intézménytípusok szerinti összegzés

Éjjeli menedékhely (fapad)	Átmeneti szálló
Átlag életkor: 42 év	Átlag életkor: 46 év
Legtöbben 30-39 évesek	Legtöbben 40-49 évesek
50 évesnél idősebb: 25 %	50 évesnél idősebb: 37 %
Nő: 9 %	Nő: 28 %
Isk. legfeljebb 8 ált.: 39 %	Isk. legfeljebb 8 ált.: 51 %
Munkaképes: 72 %	Munkaképes: 66 %
Rendszeres jövedelme nincs: 45 %	Rendszeres jövedelme nincs: 9 %
Munkajövedelme van: 33 %	Munkajövedelme van: 41 %
Tb jövedelme van: 12 %	Tb jövedelme van: 36 %
Egyedül él: 83 %	Egyedül él: 79 %
Vidéki címe van: 32 %	Vidéki címe van: 24 %
Egy éve hajléktalan: 26 %	Egy éve hajléktalan: 13 %
Átl. 64 hónapja hajléktalan	Átl. 60 hónapja hajléktalan
Átl. 57 hónapja lakott lakásban	Átl. 61 hónapja lakott lakásban
Személyi okok miatt: 71 %	Személyi okok miatt: 62 %
Gazdasági okok miatt: 17 %	Gazdasági okok miatt: 28 %

Az alapvető intézménytípusok célja, feladata, a rájuk vonatkozó szakmai, finanszírozási szabályok, előírások úgy lettek kialakítva, hogy az éjszakai menhelyek (fapadosok) inkább a közterületeken lévő fedél nélkülieknek nyújtsanak legalább fedelet, meleget, minimális szolgáltatásokat a túléléshez ingyenesen, mert e fedél nélkülieknek nincs semmilyen jövedelme, nagyon elesettek, rokkantak, esetleg idősek, munkaképtelenek, vagy reménytelenül kiszorultak a munka világából, míg az átmeneti szállókon (melyek inkább a lakástalanok szükségleteit szolgálnák)

kaphatnak átmenetileg ugyan, de hosszabb időre, térítési díj ellenében egyfajta mégiscsak biztos szállást azok, akik „már” (vagy még) dolgoznak, mert munkaképesek, mert találhatnak maguknak munkát, mert még nem rokkantak le stb.

Ettől lényegesen eltérő eredményre juthatunk a valós adatok, a valós használat értékelése során. A fővárosi szállókon lakók összeírása azt mutatja, hogy a fapadosokon tartózkodók az átmeneti szállókon lakóknál fiatalabbak, munkaképesebbek, iskolázottabbak, magányosabbak, több köztük a vidéki, kevesebb köztük az idős, beteg, (rokkant)nyugdíjas, ezért is jövedelmeik rendszertelenebbek, de nem alacsonyabbak, életükben nagyobb bizonytalanságot mutat, hogy jellemzőbben személyes okok miatt váltak hajléktalanná, átlagosan kicsit hosszabb ideje hajléktalanok, viszont ezt követően még gyakrabban előfordult életükben, hogy lakásban is aludhattak.

A gyakorlatból ismerős problémát úgy is újrafogalmazhatjuk, hogy a lakástalanok, lakásvesztők „elfoglalják” az átmeneti szállós férőhelyeket, onnan nem jutnak tovább, sőt elfoglalják a fapadosok férőhelyeinek is egy nem csekély részét, ahova emiatt nem jutnak be a fedél nélküliek. Márpedig ha megkockáztatjuk ezt az újrafogalmazást, akkor rögtön felmerül a kérdés, hogy az az ún. hajléktalanellátó rendszer, melynek kialakítói szeme előtt a fedél nélküliek szükségleteinek a víziója jelent meg, vajon alkalmas lehet-e a lakástalanok (tömeges) lakhatási problémájának megoldására, avagy akárcsak valamifajta kiszolgálására? Állításunk szerint az eddig kialakított hajléktalanellátó rendszer erre a feladatra egészében véve nem alkalmas. S ebből ismét az következik, hogy ezt a feladatot, nevezetesen a lakástalanság kezelését vagy más részpolitikáknak és intézményrendszernek lenne a dolga ellátni, vagy az egész eddig kialakult hajléktalanellátó rendszert alapvetően újra kellene gombolni céljaival, feladataival, eszközeivel, módszereivel együtt.

Ugyanaznap este az utcán - a teajáratokat igénybevevők

1999. február 3-án este, a hajléktalanszállókon tartózkodók felmérésével azonos időben Budapest főbb csomópontjain, az ún. teajáratok igénybevevői körében is lekérdeztük ugyanazt a rövid kérdéssort²⁷. Évek óta működnek Budapesten a téli

²⁷ A helyszínek 1999. telén a következők voltak: ????

Az átfedések kiküszöbölése érdekében nevet, pontos születési dátumot is kérdeztünk, hogy kiszűrhesük az esetleges többszöri igénybevevők ismétlődését.

hajléktalan „krízis” ellátás részeként ezek a teajáratok abból a megfontolásból, hogy nem minden hajléktalan személy tud, vagy akar eljutni minden este egy hajléktalan szálláshelyre, s az ő számukra is nyújtunk (az egyéb, nyitott nappali ellátások mellett) némi segítséget. A teajáratok meleg teát és egyszerű felvágottas zsömlét osztanak, mellette szükség szerint egyéb segítséget is nyújtanak.

A teajáratok igénybevevőinek körében már több éve adatösszeírásokat hajtottunk végre, hogy közelebről megismerjük e csoport jellemzőit. Ezen összeírások alkalmával egy-egy kiválasztott téli napon minden teajáratához fordulónak megpróbáltuk feltenni kérdéseinket.²⁸ Az alábbiakban az utóbbi három év adatainak összehasonlításával, elemzésével keressük a választ arra a kérdésre, kik is veszik igénybe a fővárosban a teajáratok szolgáltatásait, milyen változások figyelhetők meg az elmúlt években, illetve mennyiben különbözik ez a csoport a - hajléktalanok ellátását szállás biztosításával segítő - intézményekben tartózkodók csoportjától.

Hajléktalanok - lakástalanok - fedél nélküliek a teajáratok körül

Az időpontok, a helyszínek és a nyújtott szolgáltatások változtatásával próbáltuk évről-évre javítani a teajáratok „célzottságát”. Mit mutatnak erről az adatok? Úgy tűnik, minden változtatás és a "jobb célzásra" tett kísérlet ellenére mindhárom évben a téleesti igen szerény utcai tea- és péksüteményosztást fele-fele arányban valóban közterületeken, nem-lakás céljára szolgáló építményekben lakó hajléktalanok, illetve mások, szintén durván fele-fele arányban hajléktalanszállásokon, illetve lakásjellegű helyeken lakók veszik igénybe. Ez a három év során folyamatosan megfigyelhető „tendencia” ismét felveti a tanulmányunk elején megfogalmazott tisztázandó kérdéseket: Vajon azonosak-e a szállásokat igénybe nem vevő hajléktalanok az utcán élő hajléktalanokkal? Kiket is tekintenek az ellátók, illetve kik is tekintik önmagukat hajléktalanoknak, kik próbálják igénybe venni az ún. hajléktalansegítő szolgáltatásokat?

Úgy tűnik, hogy a teajáratokat fele részben *fedél nélküliek*, közterületeken éjszakázók veszik igénybe, egynegyed részben olyan *hajléktalanok*, akik valamilyen hajléktalan

²⁸ Meg kell itt jegyeznünk, hogy az ismertett adatok az adatfelvétel körülményeiből adódóan csak visszafogottan kezelhetőek. Egyrészt a nagy tolongásban nem lehetett mindenkit megkérdezni, másrészt nem akartuk tovább kínozni a fagypontra alatti hőmérsékletben sokszor félórás-órás sorban álló embereket egy hosszabb, mindenre kiterjedő, kontrollált kérdőívvel.

Törölt: -

Törölt: fogottan kezelhetőek. Egyrészt a nagy tolongásban nem lehetett mindenkit megkérdezni, másrészt nem akartuk tovább kínozni a fagypontra alatti hőmérsékletben sokszor félórás-órás sorban álló embereket egy hosszabb, mindenre kiterjedő, kontrollált kérdőívvel.

szállón töltik éjszakájukat, másik egynegyed részben olyan *lakástalanok*, akik valamifajta lakásban aludtak előző éjszaka. Ha csak a fedél nélkülieket tekintenénk hajléktalanoknak, akkor a teajáratok célzottsága enyhén szólva is kérdéses lenne, ha belátjuk, hogy a hajléktalan lét ennél sokkal differenciáltabb, aktuálisan több formában jelentkezik, akkor a teajáratok célzottsága nagyon is megfelelőnek tűnik.

1998-tól azt is megkérdeztük a sorban állóktól, hogy a mai (soron következő) éjszakát hol fogják eltölteni. A válaszok alapján azt láthattuk, hogy az előző és a következő éjszaka eltöltésének helyszíne között minimális eltérés van csupán, s ez abba az irányba mutat, hogy az előző éjszaka eltöltésének helyére adott válaszok nem véletlenszerűek. A nagy többség (közel 90 %) „ugyanott” tölti a következő éjszakát is, ahol előző éjjel aludt. A közterületen alvók mindössze 2 %-a gondolta úgy, hogy jobb körülmények közt (például ismerősnél) töltheti el a következő éjszakát. Ezek tükrében jellegzetesen bizonytalan, változó lakhatási körülményeket jeleznek az ismerősük lakásában szívességből meghúzódnók és a fapadosokon alvók. Az előző éjszakájukat ismerősnél töltők (a lakástalanok) 25 %-a, a fapadosokon alvók 21 %-a bizonytalan azt illetően, hogy a következő éjszakáját hol fogja tölteni.

Férfiak és nők - korcsoportok

A megkérdezettek nem és kor szerinti megoszlása nem sok változást mutat az elmúlt évek során. A férfi-nő arány a teajáratokat használók körében kb. 80:20 %-os, de ha az önmagukat hajléktalannak tekintőkre, vagy az utcán élőkre (fedél nélküliekre) szűkítjük a mintát, akkor a nők aránya ezen belül már csak 12-14 %. Azonban 1999-ben 20 %-ra nőtt a nők aránya ezen alcsoportokon belül is ²⁹.

Igen eltérő képet mutat a teajáratokat igénybevevő férfiak és nők összetétele, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban jönnek a fedél nélküliek, a hajléktalanok, illetve a lakástalanok köréből. A férfiak nagyobb arányban töltik éjszakáikat közterületen és nem-lakás céljára szolgáló helyiségekben, közel negyed részük vette igénybe a hajléktalanszállók szolgáltatásait. Ezzel szemben a teajáratoknál megjelenő nők közel fele valamilyen lakásjellegű helyen töltötte az éjszakát, ezen belül negyed részük saját lakásában aludt. A nők több mint egyharmada közterületen tartózkodott előző éjjel,

²⁹ Csak megjegyezzük, hogy szemben a szállókkal, a teajáratok esetében nincs „női”, vagy „férfi” szolgáltatás, mégis jóval kevesebb nő veszi igénybe e szolgáltatásokat, mint férfi, ami azért arra utal, hogy nem csupán a férőhelyek aránytalansága köszön vissza akkor, amikor rendre jóval kevesebb nő regisztrálunk a hajléktalanok körében.

legtöbbsen a pályaudvarok környékén, s csupán 15 %-uk aludt valamilyen hajléktalanszállón

A teajáratokat igénybevevők átlagéletkora nagyfokú stabilitást mutat a mérések alapján: idén és az elmúlt évben is az átlagéletkor 42 év. A közterületen és hajléktalanszállón éjszakázók átlagéletkora mindkét évben ettől kicsit elmarad (41 év), s ugyanennyi az egyéb lakásban lakó, önmagukat hajléktalannak tekintők átlagéletkora is. Egyedül a közterületen élő fedél nélküliek átlagéletkora nőtt a felvételek éveivel párhuzamosan 39 évről 42 évre. Szembetűnő azonban a nők férfiakénál lényegesen magasabb átlagéletkora az 1999-es megkérdezettek körében - az egyéb lakás kivételével - minden kategóriában.

A kormegoszlást tekintve továbbra is meghatározó, hogy miközben a magyar lakosság 19 %-a tartozik az idősek (60 éven felüliek) korcsoportjába, addig az általunk kérdezett hajléktalannak csupán a 7 %-a tartozott ide a korábbi években, s 1999-ben ez az alacsony arány is a felére csökkent. Ezzel párhuzamosan, míg a középkorúak (30-49 évesek) lakosságon belüli aránya 36,5 %, addig a megkérdezett hajléktalannak körében évek óta e korcsoport súlya meghaladja az 57 %-ot.

Az utcai étkeztetést igénybevevő, önmagukat hajléktalannokként definiálók és a szállásokon lakók korösszetétele és nemek szerinti összetétele is hasonlóan mondható. Némi különbségeket csupán az idősebbek és a fiatalok arányánál figyelhetünk meg: a teajáratokat igénybevevők között magasabb a fiatalok aránya (+5%), alacsonyabb az idősebbek aránya a szállásokon lakókéknál (-7%).

Iskolázottság

A közterületen megkérdezett hajléktalannak iskolai végzettség szerinti összetétele egybecseng a korábbi hajléktalannak vizsgálatok eredményeivel: az iskolai végzettség önmagában nem véd meg a hajléktalanságtól. A hajléktalannak iskolai végzettsége nem alacsonyabb, mint a népesség iskolai végzettsége, több hajléktalannak végezte el a 8 általánost, magasabb közöttük a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek aránya, nem lényegesen kevesebb közöttük az érettségizettek aránya, mint a magyarországi népesség körében. Felsőfokú végzettséggel valóban harmadannyian rendelkeznek a hajléktalannak körében, mint a lakosság egészében. Azonban figyelemre méltó

jelenség, hogy a teajáratokat igénybevevő lakásban lakó szegények iskolai végzettsége alacsonyabb a magukat hajléktalanként azonosítóknál.

Mióta hajléktalan? Mikor aludt utoljára lakásban?

A szokásos „Mióta hajléktalan?” „Mikor aludt utoljára lakásban?” kérdésekre adott válaszokból megállapítható, hogy a teajáratokat igénybevevők jelentős hányada (86 %-a) hajléktalannak tekinti magát, a fennmaradó 14% olyan nem-hajléktalan, aki a szerény ingyenes ellátás által a környékről odavonzott szegény lakónak tekinthető. De ami ennél talán még figyelemre méltóbb, az az, hogy az egyéb lakásban lakók (a lakástalanok) 74 %-a is hajléktalannak tekinti magát, sőt többségük (58 %-uk) azt válaszolta, hogy több mint három éve hajléktalan.

Egy éve, vagy egy éven belül vált hajléktalanná a megkérdezettek 22 %-a. A férfiak 20 %-a, a nőknek viszont pontosan egyharmada ilyen „rövid ideje” hajléktalan. A többiek évente egyenletes ütemben csökkenő arányban váltak hajléktalanná. A válaszok szerint a megkérdezett férfiak átlagosan 57 hónapja, a nők 52 hónapja lettek hajléktalanok³⁰.

A „Mikor lakott utoljára lakásban” kérdésre adott válaszokat ezzel egybevetve itt is azt tapasztalhatjuk, hogy - az egy éven belül hajléktalanná váltak csoportjának kivételével, ahol a hajléktalanná válást megelőzte a lakás elvesztésének említése - a válaszolók korábbra teszik hajléktalanná válásuk idejét, s későbbre utolsó lakásban lakásukét, vagyis hajléktalanként is volt úgy, hogy még valamilyen lakásban lakhattak. Ez ismét csak azt mutatja, hogy a helyzetüket hajléktalanként megélők konkrét lakhatásának jellege valószínűleg időről-időre változik, és ennek szinterei között a valamifajta lakás is szerepel.

Miért nem veszi igénybe a hajléktalanszállást?

Természetesen az idei kérdezésnél is kíváncsiak voltunk arra, hogy ha valaki közterületen ??? tölti éjszakáját, miért nem próbál meg hajléktalanellátó intézménybe bejutni. A válaszokból az derül ki, hogy a teajáratoknál megjelenők 12 %-a szorul ki az ellátásból hely- vagy információhiány miatt. A legnagyobb - mérsékelten növekvő

³⁰ [Az egy éven belül hajléktalanná váltak aránya lényegében megegyezik a hajléktalan szállókon lakók körében talált arányukkal. A hajléktalan szállókon lakó férfiak hajléktalanná válásuk idejét átlagosan 9 hónappal korábbra teszik, mint a teajáratok igénybevevői, ugyanez a nőknél is a helyzet, s mindkét csoportban a nők hajléktalanná válásának átlagos ideje rövidebb a férfiakénál.](#)

- csoportot azok alkotják (közel 50 %), akik vélhetően már aludtak hajléktalanszállásokon, s a többiekkel vannak problémáik (többek megfogalmazása szerint azok "koszosak, sötétek"), vagy félnek a sorstársaik által őket érhető ártalmaktól (betegségetől, élősködőktől, lopástól, megveretéstől). Enyhén csökken azok aránya, akik valamilyen intézménnyel kapcsolatos probléma (körülményes a bejutás, ÁNTSZ-igazolást, egyéb iratokat kérnek, zsúfolt, kitiltották, korai nyitás) miatt nem veszik igénybe aznap a hajléktalanszállásokat. Ha ide soroljuk azokat is, akik párkapcsolatban élnek, és azért éjszakáznak közterületen, mert az intézmények nem teszik lehetővé, hogy házas- vagy élettársukkal együtt éljenek, velük együtt e csoport aránya kb. 15 % a megkérdezettek körében. Évről-évre a megkérdezettek közel negyed részét teszi ki azok aránya, akik különösebb ok említése nélkül, egyszerűen nem akarnak intézményes ellátást igénybe venni (jobb, szabadabb kint, a menhely "nem embernek való" - mondják).

Itt csak ismételni tudjuk, hogy az intézménnyel kapcsolatos fenntartásaik miatt közterületet választók is vélhetően kipróbáltak már a hajléktalanszállásokat. Bizonyos esetekben mindegy, hogy a menhely valami miatt nem fogad be, vagy befogadva nem véd meg E két okcsoportból nevez meg indokokat a teajáratokat felkeresők 2/3-a, ami mindenképpen a működő ellátórendszer kritikájának tekinthető.

A mérések eredményei és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a teajáratokat igénybevevők összetétele nem változott jelentősen az elmúlt években, számuk azonban a szállásnyújtó és a krízis szolgáltatások változtatásai következtében folyamatosan csökkent. A teajáratok 1998/99. telén esténként kb. 600-650 embert ??? láttak el. Maradt idő a velük való foglalkozásra, jutott számukra elegendő élelmiszer. Az utcai szolgálatok, speciális utcai ellátást végzők sok olyan közterületen élő hajléktalant értek el, akik a hajléktalanellátás intézményeit és a teajáratokat sem vették igénybe. Ez egy olyan „vegyes rendszer” működtetését tenné szükségessé, melyben az utcai szociális munka az eddiginél nagyobb hangsúlyt kapna, összekapcsolódva egyes speciális szolgáltatások és háttérintézmények működtetésével.

Összegzés

A felvétel adatainak elemzése megerősítette azokat, a tanulmány elején megfogalmazott hipotéziseinket, hogy a “fedél nélkülség” - “effektív hajléktalanság” - “lakástalanság” - “otthonalanság” egymásba ágyazódó élethelyzetei között folyamatos mozgás figyelhető meg, maga a hajléktalanság, hajléktalan élethelyzet e stációk különböző pontjain válik, szerveződik szubjektíve is megélt életformává.

Adatfelvételünk - többek között - annak megértéséhez is hozzásegíthet bennünket, hogy mi a helye és szerepe a mára kialakított hajléktalanellátó intézményrendszernek e mozgási folyamatok során: a hajléktalanellátó intézmények „csak” az egyik eszközt, állomást jelentik - több fajta más, nem intézményesített megoldási mód közben - a tipikus hajléktalan utakon.

Azt látjuk, s tapasztaljuk is, hogy az ellátást igénybevevők nagy része ugyan “az utcáról kopogtat be a szálló kapuján”, de nem életvitelszerűen utcán lakó-alvó “fedél nélküli”, hanem többségükben igen bizonytalan lakhatásában krízisbe került lakástalan, “otthonalanság” ember. Leegyszerűsítve: az ellátó rendszerbe nem “alulról”, hanem “felülről” érkeznek. Ez rögtön azt is jelenti, hogy az ún. hajléktalanellátó intézmények egy védő-óvó “puffer” (háló) szerepet látnak el az otthonalanság és a fedél nélkülség, a megroppant lakhatás és az utca között. Lehet, hogy e védőgyűrű nélkül többen egyenesen az utcánlétbe zuhannának, hosszabb időre ott maradnának. Mielőtt azonban elringatnánk magunkat a gondolatban, hogy “helyben vagyunk”, azért ne menjünk el észrevétlen a probléma mellett, miszerint más szolgáltatások, intézmények, segítségnyújtási módok szükségeltetnek a fedél nélküliek, közterületeken élő hajléktalanok esetében, s mások azok számára, akiknek nincs biztos otthonuk, s emberi környezetük konfliktusai következtében is a bizonytalan lakhatási formák világában vándorolnak. A fedél nélküliek is lakástalanok, a fapadosokon, menhelyeken megfordulók is lakástalanok és a lakásokban élő albérlők, szivességi lakók, felnőtt családtagok, a sort még folytathatnánk, ők is lakástalanok. Azonban nem ugyanaz, ha egy ellátó rendszert a fedél nélkülieknek és a lakhatásukban átmenetileg krízis helyzetbe kerültek számára alakítunk ki, majd beleütközünk több más mentális-szociális probléma mellett az elfogadható lakhatás problémájának falába („nehéz a kijutás, a felfele jutás”), vagy egy ellátó rendszer a lakástalanság problémájának a kezelésére jön létre. A gyorsvizsgálat empirikus tényei csak megerősítették azt a tapasztalatokon alapuló hipotézisünket, hogy a lakástalanok tömegei, a lakástalanság problémája „felülről benyomult” a másra kialakított

hajléktalanellátó rendszerbe, amely ezt a társadalmi problémát sem méreténél, sem eszközei jellegénél fogva kezelni nem képes, s nem is lehet képes. De jelen van, számos tragikus diszfunkciót eredményezve elsősorban a bentlők számára, a be nem jutók számára, illetve az abban dolgozók munkája során.

Egyfelől azt mondhatjuk, hogy természetesen az utcán élők számára is biztosítani kell a védett fedélhez jutás lehetőségét - ez azonban nagyon keveset ér, ha nem állnak rendelkezésre mellette hozzáférhető egészségügyi ellátási formák, nappali szociális szolgálatok mosási, mosakodási lehetőségekkel, a szociális ügyek intézésére, mozgó, ún. utcai szociális munkások stb. A másik oldalról viszont azt mondhatjuk, hogy különösen egy olyan kétmillió nagyvárosban, ahol a piaci elveken nyugvó lakhatási formák a meghatározóak - miközben annak szociális kiegyenlítő eszközei rendkívül fejletlenek -, hullámzó, de nem kis igény van olcsó, akár majdnem ingyenes lakhatási lehetőségekre is a piaci és egyéni krízishelyzetek áthidalása érdekében. Ezeknek a lakhatási lehetőségeknek csak egyik formája a lakhatás "természetbeni" biztosítása (másik lenne a pénzbeli támogatás), s ezen belül is csak az egyik forma a szállásjellegű, sőt az ún. hajléktalanszállás jellegű lakhatás. Az így jelentkező olcsó, vagy átmeneti krízis lakhatási igényekkel is (sok más hiány mellett) az ún. hajléktalan-ellátás találja szembe magát. A mára kialakult ún. hajléktalanellátás egyetlen esélye, ha megpróbál kitörni ebből a diszfunkcionális helyzetből: vagy úgy, hogy maga köré hárolja a lakástalanok ellátását szolgáló - elsősorban pénzbeni támogatások formájában elképzelhető - segítő rendszert, vagy úgy, hogy önmagát újradefiniálva fokozatosan megpróbálja kiterjeszteni eszközeit a lakástalanok ellátására is. Ez utóbbi kényszermegoldás mindazonáltal hatalmas veszéllyel is jár. Hogy csak kettőt említsünk: tovább deklasszálja a fedél nélküliek irányába a lakástalanok széles tömegeit, s közben minduntalan óhatatlanul kiszorítja a fedél nélkül lévők egy részét.

Mindezek tükrében - megítélésünk szerint - az elmúlt tíz év ideológiai, szakmapolitikai, fejlesztési tendenciái igen bonyolult helyzetet állítottak elő: nevezetesen, miközben kiindultunk a "fedél nélküliek" minimálisan fedéllel való ellátásának a szükségességéből, aközben a fejlesztési irányok, szolgáltatások kialakítása során nem fordítottunk kellő figyelmet a beáramló, vagy bentragadó "otthontalanok", lakástalanok ettől eltérő igényeire, de ráadásul a "fedél nélküliek"

szállásbiztosításon túli speciális igényeit sem akceptáltuk kellő súllyal³¹. S miközben folyamatosan növeltük a “hajléktalanellátó férőhelyek” számát, aközben azt tapasztaltuk, hogy ezek lényegében rögtön megtelnek, bár az utcán élők száma mintha ettől érzékelhetően nem csökkenne.

Itt érkezünk el a következő számcsapdához, mely nem “a hajléktalanok” számáról szól, hanem a “szükséges hajléktalan-férőhelyek” számáról, az ellátó rendszer méretéről. Ugyanis hiába próbáljuk meg a szállásbiztosító ellátó rendszert akkorára “méretezni”, ahányan feltételezéseink, becsléseink, tapasztalataink szerint az utcán alszanak, ha ezen intézmények ténylegesen nem “szólítják meg”, nem elégítik ki az ő speciális szükségleteiket. Ha mások - akár kényszerű - szükségleteivel nem találkoznának ezek az intézmények, akkor talán már egy részük üresen is állna. De láthatóan mások (nagyobb részt a különböző módon otthontalanok) szinte rögtön igénybe veszik ezeket az intézményeket, mégha ez számukra számos hátránnyal is jár³². Az utóbbiak számossága azonban az elmúlt tíz évben soha nem volt az ún. hajléktalanellátó rendszer méretezésének a mércéje. Ha az “otthontalanok” száma, problémái szolgálnának mércéül, akkor az nyilvánvalóan nem csak méretében, de filozófiájában is szétfeszítené a kialakult hajléktalanellátó rendszer kereteit.

Az újnak, vagy akárcsak hangsúlyában újnak tekinthető felismerések azonban eddigi kérdéseink felülvizsgálatát, új kérdések megválaszolását teszik szükségessé. Kiderült, hogy a „*Mióta hajléktalan?*”, vagy „*Hányan vannak a hajléktalanok?*”-tipusú kérdések nem visznek közelebb sem a társadalmi jelenség megértéséhez, sem a meglévő ellátó rendszer funkcióinak tökéletesítéséhez. Ezzel szemben nem tudunk eleget arról, hogy milyen okok miatt, s mi módon, hogyan zajlanak le a folyamatos helyváltoztatások a lakástalanok világában, milyen kényszerek és választások, előnyök és hátrányok mentén bonyolódnak e mozgások, s ezek között mikor, s miért „esik a választás” az intézményes ellátás egyikére, vagy másikára (ennek pontosabb ismerete „csupán” a működtetett intézmények feladatainak tisztázásához lenne elengedhetetlen).

³¹ Itt most a fobb tendenciákra helyezük a hangsúlyt, nem kétségbe vonva számos, ezeket differenciáló kísérlet és próbálkozás fontosságát.

³² Ebből és persze az ellátó rendszerben működtetett sajátos belső hierarchiából, mesterséges mozgásokból, “lépcsőzetésből” adódóan aztán összekeverednek a fedél nélküliek, az otthontalanok és lakástalanok a maguk teljesen különböző normáikkal, léthelyzetükkel, önazonosság tudatukkal. Ez nem csak az aktuális feszültségeket, hanem a kilábalás perspektíváit is jelentősen megterheli.

Tapasztalataink szerint feltételezhetjük, hogy a szállást nyújtó intézményes ellátás előnyeként jöhetnek szóba maga a primér lakhatási lehetőség, az élelemhez, mosdáshoz, orvosi és szociális segítségnyújtáshoz jutási lehetőség, egyfajta védelem és biztonság, informális kapcsolatok ápolása, ezen keresztül információk, munkaalkalmak, megélhetési technikák kicserélése, és még ki tudja milyen lehetőségek, ugyanakkor a privát szivességi lakhatási lehetőséghez képest hátrányként vehetjük számba a korábbi személyes kapcsolatok megszakadását, az idegen emberekkel való összezártágot, az ebből adódó új konfliktusokat, másfajta magányt, a deklasszáló és hospitalizáló folyamatok beindulását, addigi fennmaradási készségek kikopását, elvesztését. Annyit látunk mindebből, hogy az egyes helyzetek szintjén távolról sem egyértelmű, hogy az egyéb lakhatási lehetőségekhez képest a „2/94-es” aktuálisan több előnyt, vagy hátrányt jelent-e³³. Annyit látunk, hogy a „lakásvesztőket” mintha kevésbé vonzaná az intézményes ellátási rendszer, mégis sokszor rákényszerülnek igénybe vételére, jobban rászorulnak bizonyos külső segítségre, kevesebb informális kapcsolatuk van e világból, nagyobb hullámzásokon mennek keresztül, míg a „lakástalanok” inkább ki-bejárnak az intézményes és nem-intézményes lakhatási formák között, forognak a lakástalanság világán belül.

A felmérés alapján a kialakult intézmény típusokra vonatkozóan felmerül a kérdés, mennyiben és miért nyújtanak különböző színvonalú és típusú szolgáltatásokat a fapadosok, illetve az átmeneti szállók? Hiszen azt látjuk, hogy a fapadosok jórészt nem a fedél nélküli utcán élőket szolgálják ki, igénybevevőik között igen sok a fiatal-középkorú, a munkaképes, sokukról feltételezhető, hogy külső segítséggel csak átmeneti igénybe vevői lennének e szállásoknak. Ezért indokolt lenne éppen a fapadosokhoz kapcsolva felkészült szociális munkásokat biztosítani. A fapadosokat felkeresők kisebb része viszont éppen hogy valamilyen komplex, specializált intézményes ellátást igényelne (szociális otthon, védett részleg, lábadozó). Ez utóbbi szolgáltatások, intézménytípusok a jelenlegi átmeneti szállók egy részéből lennének kialakíthatóak, mivel ezek jelenlegi igénybe vevőinek viszont egy nem kis része egyszerűen lakástalanként, a piacnál olcsóbb szálláslehetőségként használja e szállókat, anélkül, hogy akár ők, akár az őket „körülvevő” („odaszabályozott”) szociális munkások tudnák, hogy voltaképpen mit is kezdjenek egymással. Igencsak

³³ [Többek között a 2/1994. sz. NM. rendelet szabályozza az intéz,ényes hajléktalanellátás során nyújtandó szolgáltatásokat.](#)

kérdéses, hogy a primer lakhatási, lakástalansági problémára válasz-e az intézményes keretek közötti szállásnyújtás (szerintünk az esetek döntő részében ez másképp lenne megoldható, különböző támogatott lakhatási formákkal³⁴), az említett specializált szolgáltatásokat nyújtó intézményes ellátási formák, valamint a jövedelemnélküliek számára nyújtható ingyenes, fapados ellátás viszont a jelenleginél több szociális munka koncentrációját igényelné³⁵.

³⁴ Ennek egyik konkrét előfutára az ún. bónus rendszer

³⁵ Ez ismét azt támasztja alá a szabályozást és a finanszírozást tekintve, amit már régóta javasolunk, nevezetesen, hogy külön kellene választani végre a lakhatás biztosításához kapcsolódó költségek normatív finanszírozását a hozzá különböző formában és intenzitással kapcsolódó szociális segítségnyújtás finanszírozásáról.

Melléklet***Az 1999. február 3-i felvétel alapadatai****(Grafikonos mátrix-táblák ide!)**Teajarat táblák ide**Mezei (illusztr) táblák ide*